

Mato ZOVKIĆ

VEĆINE I MANJINE U POSTKOMUNISTIČKIM DRUŠTVIMA*

Sažetak

Nakon urušavanja komunizma 1989.-1991. u zemljama južne, srednje i istočne Europe nastale su nacionalne države s većinskim narodom i religijom koje se još trebaju potruditi oko uvođenja istinske demokracije u pluralnom društvu. Prema istraživanju sociologa, u tim društvima većinske religije polažu pravo na skoro isključivu prisutnost u većinskom narodu i nerado gledaju manjinske ili nove religijske pokrete. Religije ipak mogu izgrađivati zajedništvo različitih i pridonositi socijalnoj koheziji. Za katoličko gledanje u odnosima većine i manjine autor se oslanja na Katekizam Katoličke crkve iz 1992. i Kompendij socijalnog nauka Crkve iz 2004. U drugom dijelu iznosi pregled odredbi UN-a, EU-a i Vijeća Europe o zaštiti nacionalnih i religijskih manjina. U zaključku se sugerira da vjeroučitelji, svećenici i imami u zemljama ili regijama određene većine odgajaju vlastite vjernike za aktivno pomaganje konkretnih manjina.

Ključne riječi: *manjina, većina, većinski narod, većinska religija, socijalna kohezija, odredbe UN i Vijeća Europe, migranti, katolički socijalni nauk*

Uvod

Tema ovako formulirana mogla bi davati dojam da je politička ili sociološka. Ja sam, međutim, katolički teolog koji se bavi ekumenskim i religijskim dijalogom. Služit ću se nekim političkim terminima i sociološkim podacima, ali ću razmišljati kao teolog. Od teoloških leksikona, pokoji ima pojam „manjine“¹, ali ne i „većine“. Oni koji ovu problematiku obrađuju,

* Priredeno kao izlaganje na Konferenciji *Dvadeset godina slobode: odakle i kamo? Izazovi Crkve i društva u postkomunističkom kontekstu*, Evandeoski teološki fakultet, Osijek, 28. do 31. 10. 2009.

1 Usp. „Minderheit, Minderheiten“, LThK 7, Herder, 1998., 268-269. U literaturi, uz ostale naslove navedena je i knjiga C. SCHMALZ-JAKOBSEN - G. HANSEN (Hg): *Kleines Lexikon der ethnischen Minderheiten in Deutschland*, München, 1997.

uključuju je pod natuknice „Država, demokracija, ljudska prava, socijalna pravda“.² Pravni i filozofski leksikoni imaju natuknicu „Većina, načelo većine“ u smislu vladavine većine u demokratskom državnom sustavu.³

Namjerno upotrebljavam pojam „postkomunistička društva“ a ne „države“. Uobičajeni način izražavanja je „društva u tranziciji“.⁴ Autor natuknice „Demokracija“ u *Hrvatskoj enciklopediji* kaže: „Nakon sloma socijalističkih režima u istočnoj i srednjoj Europi, bivše su jednopartijske države u početku 1990-tih prošle kroz višestranačke izbore i deklarirale se kao liberalnodemokratske države, ali još nisu uspostavile stabilne i liberalnodemokratske institucije, pa se nazivaju novim demokracijama“ (Sv. 3., 2001., str. 80). U međuvremenu su Bugarska, Češka, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Slovačka i Slovenija primljene u Europsku uniju, ali još nisu postigle zdravu ravnotežu između pravedne nacionalne države i potreba različitih skupina u svom pluralnom društvu. Uobičajena definicija društva je: skupina osoba koje su udružene u svrhu religijskih, kulturnih, političkih i drugih razloga. To je „ukupnost odnosa ljudi u organiziranoj zajednici (s javnom i državnom vlašću, proizvodnjom, kulturom i civilizacijom)“.⁵ U pojam društva bitno spadaju Crkve i vjerske zajednice zato što prema novijim sociolozima stvaraju socijalni kapital koji država ne može sama proizvesti.⁶ *Katekizam Katoličke crkve* iz 1992. predstavlja društvo kao

² Od leksikona na hrvatskom usp. „Demokracija, država, prava ljudska, prava naroda, prava međunarodna“, *Enciklopedijski teološki leksikon*, KS, Zagreb, 2009., 176-177; 214-216; 900-905. „Društveni nauk Crkve, ljudska prava“, *Suvremena katolička enciklopedija*, Laus, Split, 1998., 197-199; 549-550. Od stranih leksikona, uz najnovije izdanje *Lexikon für Theologie und Kirche*, dostupni su mi *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1994., *Dizionario enciclopedico di teologia morale*, Edizione Paoline 1976., *Nuovo dizionario di teologia morale*, Edizioni San Paolo, 1990.

³ Usp. W. J. ÄGER: „Mehrheit, Mehrheitsprinzip“, *Staatslexicon, Dritter Band*, Herder, 1987., 1082-1085. R. NAUJOKS: „Mehrheit, Mehrheitsprinzip“, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band 5, Schwabe Verlag, Basel, 1980., 1005-1009.

⁴ Usp. D. ABAZOVIĆ: „Post-socijalistička društva u tranziciji“, u njegovoj disertaciji: *Bosansko-hercegovački muslimani: sekularizacija i desekularizacija*, Odsjek sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, 2008., 42-50. M. ZOVKIĆ: „Katoličko gledanje na religije u zemljama tranzicije“, A. ALIBAŠIĆ (ur.): *Religija i sekularna država. Uloga i značaj religije u sekularnom društvu iz muslimanske, kršćanske i jevrejske tradicijske perspektive sa fokusom na Jugoistočnu Europu*, Međureligijski institut u BiH-Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2008., 37-48.

⁵ *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2002., 277.

⁶ Usp. Grace DAVIE: *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005. Grace DAVIE: *The Sociology of Religion*, SAGE Publications, London, 2007.

„skup osoba organski povezanih načelom jedinstva koji nadilazi svaku od njih. Skup, u isti mah vidljiv i duhovan, kao društvo traje u vremenu: ono je baštinik prošlosti i pripravlja budućnost. Po njemu svaki čovjek postaje 'baštinik', prima 'talente' koji obogaćuju njegov identitet i koje treba umnožiti. S pravom svatko duguje privrženost zajednicama kojima pripada, i poštivanje vlasti kojoj je povjereno opće dobro“ (br. 1880).

I. Građani nacionalnih država s većinskim Crkvama ili religijskim zajednicama

Urušavanjem komunizma u državama južne, srednje i istočne Europe nastala je mogućnost osnivanja više partija i slobodnih izbora. Posljedice te promjene bio je raspad bivšeg Sovjetskog Saveza u prosincu 1991. na Rusiju i 9 novih država u Europi (Armenija, Azerbajdžan, Bjelorusija, Estonija, Gruzija, Letonija, Litva, Moldavija, Ukrajina) i 5 u Aziji (Kazakistan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan, Uzbekistan). Pri tome je oko 25 milijuna Rusa potpalo pod nove države, a Rusija nije zato silom čuvala bivše granice niti zvala tamošnje Ruse na seljenje u matičnu zemlju. Bivša Istočna Njemačka ujedinila se sa Saveznom Republikom Njemačkom. Česi i Slovaci mirno su se razdružili 1. siječnja 1993. u dvije suverene i međunarodno priznate države. Jugoslavija se – uz teške ratne sukobe i zločine – raspala na Srbiju i šest novih država.

Kao i druge europske nacije, sve one su nacionalne države (*nation states*) s većinskim narodom koji na dotičnom teritoriju živi stoljećima, ima svoj jezik, kulturu, demokratski izabrane predstavnike vlasti na razini države i općina. Uz većinski narod u pojedinoj od tih država postoji i većinska Crkva ili religija: u Albaniji i na Kosovu većina su muslimani, u Crnoj Gori, Makedoniji, Bugarskoj, Rumunjskoj, Srbiji, Rusiji i Ukrajini većina su pravoslavci. U Hrvatskoj, Slovačkoj, Sloveniji, Poljskoj i Mađarskoj većina su katolici. U BiH nema naroda ni vjerske zajednice s natpolovičnom većinom, ali Bošnjaci-muslimani sačinjavaju relativnu većinu. Upravo stoga BiH treba poseban tip države koji još nismo pronašli ni mi tamošnji građani ni „velika braća“ koji nas nikako ne uspijevaju uvjeriti u mogućnost funkcionalne države u kojoj bismo se svi osjećali sigurni i bili istinski jednakopravni.

U vrijeme totalitarnog režima, Crkve i religijske zajednice bile su tihe čuvarice etničkog i religijskog identiteta svojih članova i tiha opozicija režimu, koji se u nekim zajednicama jest pleo u izbor vjerskih poglavara, ali nije mogao provesti sve svoje namjere. Nakon prelaska na

demokratski izabrane parlamente i vlade, koje manje ili više uspješno vode svoje zemlje zahvaljujući dogovorima s koalicijskim partnerima, Crkve i religijske zajednice nisu više tiha opozicija i traže nove načine konstruktivne prisutnosti na javnom prostoru. Uz redovno odgajanje vlastitih pripadnika u zajedničkoj vjeri, Crkve i religijske zajednice tvrde da u punu slobodu religije spada konfesionalni vjeronauk u državnim školama te otvaranje vlastitih škola i držanje drugih institucija. Svojim djelovanjem prema unutra i prema van one tako nude duhovne vrijednosti vlastitim članovima i drugim sugrađanima, ali ne nameću. Mi teolozi svih vjera i smjerova prihvaćamo sekularnu državu, ali se suprotstavljamo sekularističkom potiskivanju vjere na sakristiju i obrede, bez mogućnosti da se naša riječ javno čuje i vrednuje. Suprotstavljamo se političkoj zloporabi religioznih skupova pred izbore u svrhu pridobivanja vjerničkih glasova.

Za katoličko gledanje na državu i društvo važan je pojam općeg dobra. To je „skup onih uvjeta društvenog života koji skupinama i pojedincima omogućuju da potpunije i lakše dođu do vlastitog savršenstva. Opće dobro tiče se života svih. Ono zahtijeva razboritost od svakoga, a još više od onih koji obnašaju službu vlasti“ (KKC, 1906). Nužni elementi općeg dobra su poštovanje svake ljudske osobe, društveno blagostanje, pravedan razvoj zajednice, mir i sigurnost za sve. Za to je potrebna politička zajednica koja promiče i brani opće dobro građana i posrednih tijela. Za doprinošenje općem dobru vlastite obitelji, vjerske zajednice, građanskog društva i svih naroda nužna je svijest o uzajamnoj ovisnosti. Stoga među osnovne građanske vrline spadaju odgovorno djelovanje i participacija u vršenju javne vlasti (KKC, 1907-1917). Načelo općeg dobra posebno je obrazloženo u *Kompendiju socijalnog nauka Crkve* iz 2004. gdje je istaknuto da svi možemo pridonositi općem dobru prema vlastitim sposobnostima te da smo Bogu i ljudskoj zajednici odgovorni za to (br. 164-170). U tom kontekstu Kompendij ističe: „Da bi se opće dobro zajamčilo, vlada svake države ima specifičnu zadaću s pravdom usklađivati različite pojedinačne interese. Ispravno pomirenje partikularnih dobara i pojedinaca jedna je od najosjetljivijih zadaća javne vlasti. Osim toga, ne treba zaboraviti da u demokratskoj državi, u kojoj se odluke uobičajeno donose većinom predstavnika volje naroda, oni kojima pripada odgovornost vladanja moraju tumačiti opće dobro svoje zemlje ne samo prema smjernicama većine, nego u perspektivi stvarnoga dobra svih članova građanske zajednice, uključujući i one koji se nalaze u manjini“ (br. 169).⁷

⁷ Citate preuzimam iz službenog hrvatskog prijevoda, PAPINSKO VIJEĆE „IUSTITIA ET PAX“: *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005. Tekst su priredili Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije i Komisija HBK „Justitia et pax“ u Zagrebu.

Svećenici, imami i velik dio vjernika većinske vjere ponosni su na povijesnu ulogu svoje Crkve i vjerske zajednice i nerado gledaju misionare novih crkava ili vjerskih pokreta na svome području. Sociologinja religije, anglikanka Grace Davie ističe da u postkomunističkim društvima cvatu novi religijski pokreti i da im sociolozi posvećuju veliku pozornost. U svim zemljama Europe ona vidi matične i rubne religije (*mainstream and marginal*). Prema njezinu istraživanju, poslije urušavanja komunizma nastao je veći prostor za religije u kojem matične Crkve popunjavaju „praznine“. Pri tome su neke uspješnije a druge traže svoj način nove prisutnosti. S obzirom na poplavu novih religijskih pokreta u tim zemljama, nameće se pitanje tko određuje što jest religija i kako se većinske trebaju postavljati prema novima i manjinskim. „Povijesne crkve, nakon što su ponovno preuzele sredinu, nisu voljne dijeliti svoje teško stečene slobode s mnoštvom suparničkih denominacija. Te bitno teritorijalne institucije urotnički 'štite' fizički prostor na kome su nazočne i stanovništvo koje tu živi... Prema mišljenju nekih europskih crkvenih poglavara, osobito onih koji su proživjeli desetljeća otpora pod komunizmom, malen je izbor između oduševljenih protestantskih misionara (od kojih mnogi dolaze iz Sjedinjenih Država) i novih religijskih pokreta kao takvih. Ovi dovode u pitanje teritorijalna 'prava' tradicionalnih oblika religioznosti.“⁸

Ovdje se moram dotaknuti nesvjesnog ili izričito artikuliranog pojma „kanonski teritorij“ određene Crkve ili vjerske zajednice. Znam da se muslimanski vjerski poglavari u BiH žestoko bune ako koji misionar sa Zapada njihove slabo odgojene vjernike obraća u svjedoke Jehove ili sljedbenike koje od kršćanskih crkava reformatorskog usmjerenja. Propovjednici malih kršćanskih zajednica u Srbiji i Hrvatskoj imaju loša iskustva sa svećenicima većinskih crkava koji se ljute na osipanje njihovih vjernika prigodom prelaska u te zajednice. Znam jednu studenticu, Srpkinju iz Banja Luke koja je odrasla u obitelji visokih službenika JNA. Kada se počela ozbiljno propitivati o Bogu i vjeri svoje obitelji i svojega naroda, roditelji su je uputili na djeda i baku. Oni su međutim samo slavili krsnu slavu i nisu joj mogli ništa dublje objasniti o vlastitoj vjeri. Na to se uključila na pouku kod protestanata, dala se krstiti i počela redovno prakticirati svoju vjeru. Sada je roditelji i rodbina kritiziraju da je izdala srpstvo i pravoslavlje. Na nekoliko ekumenskih i međureligijskih susreta čuo sam ruske i srpske teologe kako ističu da su Rusija i Srbija pravoslavne zemlje pa ako netko u njima nije kršten, on je u pravoslavnom ozračju i misionari sa Zapada ne bi trebali tamo prozelitski djelovati. Takvih ima i

⁸ Grace DAVIE: *The Sociology of Religion*, 163.

među katoličkim svećenicima zemalja koje su većinski katoličke.

Svi smo svjesni da većinske religije doprinose socijalnoj koheziji naroda i građanske zajednice u kojoj djeluju, ali pojedini službenici i obični vjernici većinskih religija mogu također raspirivati nesnošljivost prema religijskim i etničkim manjinama. Iako po svojoj unutarnjoj biti nadilaze granice jednog naroda i države, religijske zajednice mogu urasti u svaki narod i građansko društvo. Religija izgrađuje identitet skupine i izražava njezino jedinstvo.⁹ Mladi znanstvenici u Sarajevu dr. Zilka Spahić-Šiljak i dr. Dino Abazović priredili su knjigu *Monoteističko troglasje. Uvod u judaizam, kršćanstvo i islam* koja bi trebala poslužiti vjeroučiteljima te drugim predavačima osnovnih i srednjih škola.¹⁰ Knjiga izlaže šest osnovnih vrednota koje nude ove religije svojim sljedbenicima i drugim ljudima:

izgradnja zajedništva;

odgoj za odgovorno etičko djelovanje;

odgoj za mir i nenasilno djelovanje;

religija, država, društvo;

obitelj u judaizmu, pravoslavlju, katolicizmu i islamu;

sveta mjesta, građevine, slike, duhovna glazba kao blago čovječanstva.

U multireligijskim zemljama, kao što je BiH, konfesionalni školski vjeronauk ne može pružati dostatnu građu o vjeri i kulturi „drugih“. Ova knjiga, koju su religiolozi i sociolozi mislili iz naše sredine, bit će izvrsno pomagalo vjeroučiteljima te nastavnicima povijesti, filozofije, sociologije, književnosti i umjetnosti koji u svojim predmetima moraju doticati i religijske elemente iz prošlosti i sadašnjosti ne samo svojega naroda nego i „drugih“.

U zemljama nastalim nakon raspada Jugoslavije postoje određena sociološka istraživanja o ponašanju nacionalnih i religijskih većina prema manjinama. Tako Zorica Kuburić, sociologinja na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, u jednom svojem radu kaže da većine otvoreno ili prikriveno diskriminiraju manjine. Ona upozorava da je religioznost u vrijeme ateističkog komunističkog sistema bila otpor dominaciji većine i uvjerena je da „latentni vjernici kao i latentni nevjernici uvijek popunjavaju većinsku grupu“.¹¹ Nisam zapazio da teolozi većinskih Crkava i vjerskih zajednica o tome pišu.

⁹ Usp. M. B. McGUIRE: *Religion. The Social Context*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, CA, 1997., 185-227.

¹⁰ Izdavač RABIC u Sarajevu, 164 str. formata A-4. Knjiga sadržava ilustracije u boji vjerskih rukopisa, građevina i obreda.

¹¹ Z. KUBURIĆ: „Većina - manjina i versko polje“, u B. ĐORĐEVIĆ - D. M. TODOROVIĆ - J. ŽIVKOVIĆ (prir.): *Vere manjina i manjinske vere. Religions of Minorities and Minority Religions*, JUNIR i ZOGRAF, Niš, 2001., 11-20.

2. Odredbe UN-a i Europe o njegovanju identiteta manjina

Kada *političari* govore o manjinama, ističu da nije riječ o ljudima koji bi bili manje vrijedni, nego o skupini koja ima potrebu zadržati svoje etničke, religijske, jezične ili kulturne vlastitosti, bez želje za dominacijom nad drugim dijelovima stanovništva. Od članova manjine očekuje se da prihvate činjenicu većine, drže zakone zemlje u kojoj su privremeni radnici ili stalni žitelji, da se integriraju, a ne getoiziraju.¹²

U Katoličkoj crkvi o potrebama manjine počelo se intenzivnije govoriti nakon Drugog svjetskog rata kada su se milijuni ljudi zbog prekrajanja granica ili preseljenja stanovništva našli u državi drugog naroda sa svojim osnovnim ljudskim, obiteljskim i vjerskim potrebama. Papa Pio XII. izdao je god. 1952. službeni dokument *Exsul familia* u kojem je od biskupa u zemlji porijekla i od biskupa u zemlji prihvaćanja tražio uređenje pastoralne brige za takve. Pavao VI. novim dokumentom 1969. *De pastorali migratorum cura* primijenio je smjernice Drugog vatikanskog sabora na pastorizaciju te vrste vjernika. Zato je u prvim obradama natuknice "Manjine" kod katolika prvenstveno naglašavana duhovna briga za takve skupine na njihovu materinskom jeziku.¹³ Ivan XXIII. u trećem dijelu enciklike *Pacem in terris* god. 1963. govori o odnosu među državama u vidu pravednog međunarodnog mira. U tom kontekstu posvećuje pozornost nacionalnim manjinama (br. 94-97) te proročki upozorava: "U istoj stvari valja otvoreno izjaviti da se teško protivi dužnostima pravde sve što se poduzima protiv tih manjina da bi se sapela njihova životna snaga i rast, a daleko više ako takvi pogani postupci smjeraju na sam zator manjine" (br. 96).¹⁴ Zato je natuknica "Manjine" počela dobivati veću pozornost i širinu u katoličkim teološkim leksikonima. Tako Claudia Martini govori o sociološkoj i pravnoj zaštiti manjina koje su povezane zajedničkom kulturom, jezikom, religijom i poviješću. Ističe kako provođenje asimilacije putem državne sile može dovesti do raspadanja pojedinih država, kao što je bio slučaj bivše Jugoslavije.¹⁵ U Uputi

¹² Usp. J. STINGL: „Minderheiten“, W. BECKER - G. BUCHSTAB A. DOERING-MANTEUFFEL - R. MORSEY (izd): *Lexikon der Christlichen Demokratie in Deutschland*, Schöningh, Paderborn, 2002., 595-596.

¹³ Usp. Th. GRENTROP: „Minderheiten, Nationale M. und Kirche“, *LThK* 7, Herder, 1962., 425-426.

¹⁴ Hrvatski prijevod te enciklike donosi M. VALKOVI? (ur.): *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., 163-202.

¹⁵ Cl. MARTINI: „Minderheiten, Minderheitenschutz“, *LThK* 7, Herder, 1998., 268-269.

Sv. Stolice o brizi za migrante iz god. 2004.¹⁶ govori se ne samo o migrantima katolicima nego i o sljedbenicima drugih religija, posebno muslimana, te o međureligijskom dijalogu (br. 59-69).¹⁷

Temelj današnjih pravnih i socijalnih mjera u prilog manjinama je *Univerzalna deklaracija UN-a o ljudskim pravima* iz god. 1948.¹⁸ U uvodu je, između ostaloga, istaknuto kako je sloboda govora i vjerovanja te sloboda od straha i nestašice proglašena najvećom težnjom običnih ljudi. U čl. 2. zagarantirana su sva ta prava i slobode ljudskoj osobi “bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, religiju, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovinu, rođenje ili drugi položaj”. To je osnovni instrument međunarodnog prava za zaštitu manjina na većinskom području pojedine države. U čl. 18. zagarantirana je svakome “sloboda misli, savjesti i religije; to pravo uključuje pravo na slobodnu promjenu religije ili vjere te slobodu da bilo pojedinačno bilo u zajednici s drugima, javno ili privatno, očituje svoju religiju ili vjeru naučavanjem, prakticiranjem, bogoštovljem i držanjem”. Ta je deklaracija međunarodni kodeks univerzalne etike koji bi pojedine države članice UN-a trebale pretvoriti u konkretne zakone za svoje područje, ali znamo da to nisu učinile sve države članice (na pr. Kina u odnosu na svoje građane kršćane) te da zbog toga nisu isključene iz UN-a. Prava manjina u biti se svode na ljudska prava pojedinaca i zajednica, jer izviru iz ljudskog dostojanstva svake osobe.¹⁹ Tijekom kasnijih godina usvajani su dokumenti koji predstavljaju pravni instrumentarij za provedbu tih prava i dužnosti. God. 1966. UN je usvojio *Pakt o građanskim i političkim pravima* te *Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. Oni su stupili na snagu 1976. god., nakon što ih je ratificirao dostatan broj država.

Odbor UN-a za ljudska prava usvojio je 1992. *Generalni komentar čl. 18. Deklaracije o ljudskim pravima*.²⁰ U br. 4 tog dokumenta protu-

¹⁶ Usp. PAPINSKO VIJEĆE ZA PASTORAL SELILACA I PUTNIKA: *Uputa „Erga migrantes Caritas Christi” - Kristova ljubav prema seliocima* (Dokumenti 140), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.

¹⁷ Usp. PAPINSKO VIJEĆE ZA PASTORAL SELILACA I PUTNIKA: *Uputa „Erga migrantes Caritas Christi” - Kristova ljubav prema seliocima*, (bilj. 16), 63-70.

¹⁸ Tekst ovog i nekih drugih međunarodnih dokumenata preuzimam iz knjige *Ljudska prava - odabrani međunarodni dokumenti. Human Rights - selected international documents*, dva sveska, izd. Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Sarajevo, 1996. Za povezanost Deklaracije s osnovama etike u judaizmu, kršćanstvu i islamu, usp. A. CHOURAQI: *Deset zapovijedi danas. Deset besjeda o pomirenju čovjeka s ljudskošću*, Konzor, Zagreb, 2005.

¹⁹ Usp. W. HUBER: „Menschenrechte/Menschenwürde”, *Theologische Realenzyklopädie XXII*, Walter de Gruyter, Berlin, 1992., 577-602. Posljednje tri stranice sadržavaju dobar pregled literature.

²⁰ Služim se tekstom objavljenim u knjizi *Religion and Human Rights. Basic Documents*. Edited by Tad Stahnke and J. Paul Martin, Center for Study of Human Rights, Columbia University, New York, 1998., 92-95.

mačeno je da u pojam bogoštovlja (*worship*) spadaju građevine za okupljanje na bogoslužje, propisi o prehrani, pokrivanje glave, jezik skupine koja obavlja bogoslužje, biranje vjerskih poglavara i vjeroučitelja, uspostava teoloških učilišta za formiranje vjerskih službenika. U pravo na promjenu vlastite religije spada odstranjivanje svake prisile ili prijetnje takvim osobama, osobito uskraćivanje mogućnosti školovanja. Dopušteno je ograničavanje očitovanja religijske slobode kada su takvi skupovi opasnost za javno zdravlje, sigurnost, ćudoređe i temeljna prava drugih. U državama gdje je jedna vjera proglašena službenom ili sačinjava religijsku pripadnost većine stanovnika, treba paziti da ne dolazi do diskriminacije pripadnika manjinskih religijskih skupina ili ateista. Pojedine osobe koje iz vjerskih razloga odbijaju služiti vojni rok ne smiju biti žrtva diskriminacije.

Deklaracija o eliminiranju svih oblika netolerancije i diskriminacije temeljenih na religiji ili vjeri usvojena je 1981.²¹ U uvodu je istaknuto uvjerenje zemalja članica da sloboda religije pridonosi svjetskom miru, socijalnoj pravdi i prijateljstvu među narodima te zabrinutost zbog postojanja diskriminacije na temelju religije. U čl. 2. zabranjuje se državama, institucijama, skupinama i pojedincima provoditi diskriminaciju na temelju religije. U čl. 4. traži se da države poduzimaju efektivne mjere za sprečavanje diskriminacije na temelju religije te omoguće vršenje ljudskih prava na svim područjima građanskog, gospodarskog, političkog, socijalnog i kulturnog života. U čl. 6. protumačeno je da u religijsku slobodu spada pravo bogoštovnog okupljanja te podizanja i održavanja zgrada u tu svrhu, zatim pravo osnivanja karitativnih ustanova, pravo uporabe prikladnih materijala za vlastite vjerske obrede, zatim pravo širenja vlastite vjere poučavanjem i pisanjem, pravo primanja dobrovoljnih priloga, pravo slavljenja blagdana, pravo školovanja i biranja vjerskih poglavara.

Deklaracija UN-a o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, religijskim, vjerskim i jezičnim manjinama usvojena je 18. prosinca 1992.²² U uvodu je spomenuto kako zemlje članice žele promicati i štiti prava osoba koje pripadaju nacionalnim ili religijskim manjinama kao neodvojiv dio cjelovitog društvenog razvoja u demokratskom okviru temeljenom na vladavini prava. U čl. 1. stoji: „Države će na svojim

²¹ Engleski tekst: *Religion and Human Rights* (bilj. 20), 102-104.

²² Ovaj i još dva dokumenta koje ćemo spominjati objavljeni su na hrvatskom, V. SPAJIC-VRKAŠ (uredila): *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Zagreb, 2001. Zbirka sadržava prijevode 44 međunarodna i 4 hrvatska dokumenta kojima se utvrđuju standardi nezaobilazni u određivanju ciljeva, sadržaja i metoda odgoja i obrazovanja za mir, ljudska prava, demokraciju i međusobno razumijevanje.

područjima štititi opstanak i nacionalni ili etnički, kulturni, vjerski i jezični identitet manjina te unapređivati uvjete potrebne za razvoj tog identiteta. Države će donijeti odgovarajuće zakone i druge mjere kako bi ostvarile te ciljeve“. Čl. 2. garantira osobama koje pripadaju manjinama pravo na aktivno sudjelovanje u kulturnom, vjerskom, društvenom, gospodarskom i javnom životu. To pravo treba osiguravati državna vlast u duhu jednakosti svih građana pred zakonom (čl. 4.). Državne politike i programi “moraju se planirati i provoditi uz uvažavanje legitimnih interesa osoba koje pripadaju manjinama” (čl. 5.).

U nizu brojnih europskih dokumenata među najstarije spada *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* koju je donijelo Vijeće Europe u Rimu, 4. studenog 1950.²³ U uvodu stoji da vlade europskih država tim dokumentom žele osigurati ostvarivanje prava utvrđenih Deklaracijom UN-a iz god. 1948. U čl. 9., t. 1. zagantirana je sloboda mišljenja i vjeroispovijesti, privatno i javno, “bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima”. U t. 2. predviđeno je ograničavanje prakticiranja slobode religije ako je to nužno za javni red i mir, zdravlje i zaštitu slobode drugih, ali to uvijek treba biti precizno određeno zakonom. U čl. 14. prakticiranje sloboda predviđenih Konvencijom zagantirano je religijskim i nacionalnim manjinama. U čl. 19. osniva se *Europska komisija za ljudska prava* te *Europski sud za ljudska prava*, a u kasnijim člancima donesena su pravila za njihovo djelovanje. U čl. 57. određeno je da svaka od članica dostavi Glavnom tajniku Vijeća Europe “objašnjenje o načinu na koji njezino unutarnje pravo osigurava djelotvornu primjenu svih odredaba Konvencije”.

Socijalnu povelju Europe donijelo je Vijeće Europe u Torinu, 18. listopada 1961.²⁴ Čl. 19. posvećen je pravima radnika migranata i njihovih obitelji. Među ta prava spadaju korektne informacije u pojedinoj državi o mogućnostima iseljavanja i useljavanja, zatim dobri higijenski uvjeti prilikom putovanja, zdravstvena zaštita radnika i njihovih obitelji. Države koje zapošljavaju takve radnike ne smiju ih zapostavljati u odnosu na domaće radnike pri plaćanju, udruživanju u sindikate, smještaju. Takvi radnici imaju pravo dovesti svoju obitelj.

Deklaracija sa sastanka na vrhu Vijeća Europe usvojena je u Beču, 9. listopada 1993. Zato se također zove *Bečka deklaracija*. U njoj je na

²³ Usp. *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, izd. Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 1996. Knjižica sadržava i 8 kasnijih Protokola u vezi s Konvencijom.

²⁴ Služim se engleskim tekstom *European Social Charter and Protocols*, Directorate of Human Rights Council of Europe, Strasbourg, 1999.

početku istaknuto da je Europa “izvorište nade koja ni u kojem slučaju ne smije biti uništena teritorijalnim ambicijama, oživljavanjem agresivnog nacionalizma, produživanjem sfera utjecaja, nesnošljivošću ili totalitarnim ideologijama”. S obzirom na to da su tada države s bivšim socijalističkim režimima počele tražiti prijem u Vijeće Europe, od njih je zatraženo da svoje ustanove i pravni sustav usklade s temeljnim načelima demokracije, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava. Među te standarde spada i zaštita nacionalnih manjina. Za izgradnju prosperitetne Europe preporučena je suradnja lokalnih i regionalnih vlasti, uz poštovanje teritorijalnog integriteta pojedine države. Dodatak II. tog dokumenta posvećen je nacionalnim manjinama i u njemu se šefovi europskih država obvezuju da će štiti prava manjina u okviru vladavine prava i nacionalnog suvereniteta pojedine države. *Žele ozračjem snošljivosti i dijaloga doprinositi* “da svi sudjeluju u političkom životu”. Države trebaju manjinama osiguravati kulturni razvoj i tako omogućavati da manjine budu znak stabilnosti i mira u Europi.

Vijeće Europe donijelo je 10. studenog 1995. *Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina* koja ima 32 članka i stupila je na snagu 1. veljače 1998. U uvodu je istaknuto kako države članice smatraju “da pluralističko i istinski demokratsko društvo treba ne samo poštivati etničku, kulturnu, jezičnu i vjersku samobitnost svakog pripadnika nacionalne manjine, već im također stvoriti odgovarajuće uvjete za izražavanje, očuvanje i razvijanje te samobitnosti”. Prema čl. 1. “zaštita nacionalnih manjina, te prava i sloboda pripadnika manjina čini sastavni dio međunarodne zaštite ljudskih prava i kao takva spada u područje međunarodne suradnje”. U čl. 4. članice se obvezuju na garantiranje manjinama jednakosti pred zakonom i jednake pravne zaštite. U čl. 5. države se obvezuju na razvijanje kulture, vjere, jezika, tradicije manjina te na suzdržavanje “od politike ili prakse asimilacije pripadnika nacionalnih manjina protiv njihove volje”. U čl. 7. stranke garantiraju pravo okupljanja, udruživanja, slobode savjesti i vjere, a u čl. 8. prava na očuvanje vjere, osnivanje vjerskih ustanova, organizacija i udruga. Nekoliko članaka posvećeno je pravu informiranja na vlastitom jeziku, bez miješanja državne vlasti, zatim osnivanja tiskovnih medija i učenja jezika. “Stranke se obvezuju promicati jednaku dostupnost obrazovanja osobama koje pripadaju nacionalnim manjinama na svim razinama” (čl. 12., t. 3.). Zagarantirani su slobodni i miroljubivi kontakti preko granice (čl. 17., t. 1.). Države se obvezuju da će “sudjelovati u mehanizmima provedbe, prema modalitetima koje treba utvrditi” (čl. 24., t. 2.).

Među te mehanizme spada *Zakon o manjinama* te *Savjet za manjine* u pojedinim državama. Nisam svjestan da takav savjet postoji u BiH koja

je po daytonskom ustavu država triju konstitutivnih naroda s dva entiteta i deset županija. Jedna nevladina organizacija provela je istraživanje o situaciji Roma u državama nastalim iz bivše Jugoslavije. BiH je u tome na posljednjem mjestu, jer država ne čini skoro ništa za tu svoju populaciju, a prema daytonskom ustavu pravo na funkcije u državi, županijama i općinama imaju samo pripadnici triju konstitutivnih naroda.²⁵

Prema Aneksu 7 daytonskih mirovnih ugovora državne i lokalne vlasti trebaju omogućiti izbjeglicama i silom izmještenima da se vrate u svoje *popravljene* domove i mjesta stalnog življenja u BiH.²⁶ Kad su se oni bojažljivo počeli vraćati, nekima su “nepoznati” ekstremisti iz većinskog naroda na dotičnom području ubacivali bombe a neke su pobili. Međunarodne trupe i domaća policija nisu mogle manjinskim povratnicima na području većine jednoga od naših triju naroda pružati potrebnu sigurnost. Više nema drastičnih razaranja kuća ni ubijanja, ali ogroman problem takvih povratnika i dalje ostaju stanovi i obiteljske kuće, zdravstvena zaštita, zaposlenje, školovanje djece na jeziku i po programu većinskog naroda. God. 1991. u dekanatu Derventa Vrhbosanske nadbiskupije imali smo 48.841 vjernika u 14 župa. Sada u tom dekanatu živi oko 2500 katolika, uglavnom starih osoba. Neki povratnici živjeli su po pet godina u naselju bez električne struje, *ovisni od milosti lokalnih moćnika iz većinskog naroda*. Država može donijeti zakone koji štite manjine, ali ne može silom promijeniti srca ljudi. To može vjerom motivirano poštovanje drukčijih. Zato bi vjerski službenici na tjednim susretima molitve trebali vlastite vjernike odgajati za uviđanje potreba i poštovanje prava drukčijih.

U *Kompendiju socijalnog nauka Crkve* čitatelji pod natuknicom “Manjine” mogu naći da se o njima govori na pet mjesta. Prvi puta u trećem poglavlju, kada se spominju prava naroda i nacija, istaknuto je da nacija ima pravo na postojanje, jezik, kulturu i oblikovanje svojega života prema vlastitim tradicijama, ali pri tome manjine ne smiju biti ugnjetavane (br. 157). U poglavlju četvrtom, pri opisivanju zadaće političke zajednice, istaknuta je dužnost vlade da pojedinačne interese državljana uskladuje s pravdom, vodeći računa da se čuje i glas manjina pri oblikovanju općeg dobra (br. 169). U istom poglavlju, pri obrazlaganju načela supsidijarnosti, istaknuto je da ono treba biti primjenjivano na zaštitu ljudskih prava i prava manjina (br. 187). U osmom poglavlju, u obrazlaganju odnosa između političke zajednice, ljudskih osoba i naroda istaknuto je da svakom narodu

²⁵ EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER: *The Non-Constituents. Rights of Roma in Post-Genocide Bosnia and Herzegovina*, Budapest, 2004.

²⁶ Usp. *The Dayton Peace Accords*, USIA Regional Program Office, Vienna, s. a., 40-43.

odgovara jedna država, ali zbog povijesnih okolnosti državne granice ne podudaraju se uvijek s etničkim granicama. “Tako se rađa pitanje manjina koje je povijesno prouzročilo nemali broj sukoba. Učiteljstvo tvrdi da manjine tvore skupine sa specifičnim pravima i obvezama”. Zatim su nabrojena prava manjina: pravo na postojanje, pravo na očuvanje vlastitog identiteta koji obuhvaća jezik, kulturu, vjeru, nadalje pravo na određenu autonomiju a ponekad i na samostalnost. Učiteljstvo upozorava da pojedinci i skupine *terorizmom štete onoj stvari koju žele braniti*. “Manjine također imaju obveze koje moraju ispuniti, među kojima je nadasve suradnja na općem dobru države u koju su uključene. Napose pak manjinska skupina ima obvezu promicanja slobode i dostojanstva svakoga svojega člana i poštovanje izbora svakoga pojedinca, pa i tada kada bi netko odlučio prijeći na većinsku kulturu” (br. 387). U poglavlju devetom, pri prikazivanju odnosa zasnovanih na skladu između pravnoga poretka i moralnog reda, učiteljstvo ističe da je univerzalni moralni zakon “gramatika” koja usmjerava dijalog o budućnosti svijeta. Kako bi rat svjetskih razmjera mogao završiti bez pobjednika i pobijedenih, samoubojstvom čovječanstva, Katolička Crkva podupire Povelju UN-a koja zabranjuje ne samo pribjegavanje sili nego i prijetnju da će se ona upotrijebiti. Za izgradnju obnovljenog čovječanstva nužni su čimbenici: sloboda i teritorijalna cjelovitost svake države, zaštita prava manjina, pravedna podjela izvora zemlje, odbacivanje rata i provođenje razoružanja, poštovanje dogovorenih sporazuma, prestanak vjerskog progona (br. 438).

Zaključak

Na molbu muslimanskih, pravoslavnih i katoličkih vjerskih poglavara BiH uveden je 1993. konfesionalni vjeronauk u državne škole. Vjerski poglavari daju vjeroučiteljima kanonsko poslanje i preko svojih stručnjaka za religijsku pedagogiju odobravaju priručnike a direktori škola brinu se da vjeronauk bude sastavni dio školskog programa. Konfesionalni školski vjeronauk postoji i u drugim zemljama bivšeg socijalizma. Smatram da vjeroučitelji mogu učenicima većinske zajednice davati korektne informacije o „drugima“ i odgajati ih za poštovanje drukčijih i malobrojnijih. To isto mogu činiti svećenici i imami u svojim tjednim molitvenim susretima s vlastitom zajednicom. Čitao sam nedavno u vijestima ekumenske agencije *Nachrichtendienst Östliche Kirchen* (NÖK, izdaje Katolički teološki fakultet Univerziteta u Münsteru) da se u Rusiji od sljedeće školske godine uvodi pravoslavni vjeronauk u državne škole te

da su poglavari i svećenici većinske Crkve spremni zauzimati se za prava i potrebe manjina. Tome bismo trebali svi težiti, jer smo svi negdje većina a negdje manjina. Međunarodne i državne odredbe o pravima manjina su neprovodive ako pripadnici većinskog naroda i vjerske zajednice u svojim srcima ne gaje prostor za drukčije. Konstruktivni odnosi većina i manjina traže obraćenje u religioznom smislu riječi, obraćenje Bogu i bližnjima.

MAJORITIES AND MINORITIES IN POST-COMMUNIST SOCIETIES

Summary

This is a presentation prepared for the Conference on “Challenges to Churches and Society in the Post-communist Context”, organized by the Evangelical Theological Faculty in Osijek, Croatia, October 28-31, 2009. After the communist regime collapsed in 1989-1991, the countries of South, Central and East Europe emerged as nation states with majority peoples and religions. These states have yet to develop into true democracies with pluralistic civil societies. According to sociological research, majority religions in these societies claim the right to an almost exclusive presence among their respective peoples and they discriminate against minority religions or new religious movements. Despite existing tensions, however, religions can contribute toward building shared values and social cohesion. In illustrating his view, the author relies on the 1992 Catechism of the Catholic Church and the 2004 Compendium of the Social Doctrine of the Church. In the second part of the article he brings out the guidelines of the UN and the EU on the protection of national and religious minorities. In conclusion, he suggests that teachers of religion, priests and imams in the countries or regions of a respective majority should educate their own believers so that they actively support minorities.

Key words: *minority, majority, majority people, majority religion, guidelines of UN and of the Council of Europe, migrants, Catholic social teaching, justice, ethnic and religious identity.*

Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan